
JOAN ANTON RABELLA

**LES ALTRES REGLES D'ESQUIVAR
VOCABLES: LES CORRECCIONS
EN LA DOCUMENTACIÓ
PROCESSAL**

INTRODUCCIÓ

(1) Com a exemple de la valoració dels processos per a l'estudi de la llengua antiga, reproduïm les paraules de B. Montoya (1989: 71): «la filologia catalana [...] acaba d'obrir de bat a bat les portes al coneixement de la llengua parlada medieval amb les edicions de processos judicials [...]. No debades, les declaracions dels acusats i els testimonis durant els judicis, que contenen aquests documents, són garantia fidedigna de la llengua parlada col·loquialment pels nostres antecessors [...] en textos del segle XVIII cap arrere, la més alta seguretat que estem en presència de la llengua parlada, només ens la donaran els manuscrits de processos, i, més encara, de processos criminals».

El valor lingüístic dels processos criminals ha estat assenyalat repetidament pels especialistes en lingüística històrica durant els dos darrers decennis de manera paral·lela al desvetllament i l'aprofundiment de l'interès per la llengua no literària i pels registres menys formals (Miralles (1980: 555; 1984, I: 46), Sanchis Guarnier (1980: 176), Nadal i Prats (1982: 458, 461, 504-505, 527), Veny (1985: 150), Terrado (1986: 37), Riera (1987: 19), Vila (1987: 69-70), Martí (1989: 34), Montoya (1989: 71-72), etc.);¹ en aquest sentit, la importància fonamental del gènere processal s'ha de relacionar amb les declaracions directes que hi apareixen copiades, les quals permeten obtenir informació de la llengua col·loquial pretèrita.

En un primer moment predominaven els escrits teòrics, que insistien en la importància d'estudiar aquest tipus de textos, sobre els treballs que editaven i analitzaven processos (bàsicament podríem citar dos treballs que n'inclouen l'edició i un estudi aprofundit: Joan Miralles (1984): *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV (1357-60)* i M. Dolors Farreny (1986): *Processos de crims del segle XV a Lleida*); aquesta situació, però, ha anat canviant ja que darrerament han anat apareixent altres treballs que editen i estudien lingüísticament la documentació processal, com el de Joan J. Ponsoda (1996), *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el llibre de Cort de*

Justícia de Cocentaina (1269-1295), o la meua tesi, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV* (1998), a més d'altres, com la tesi de M. Dolors Farreny, que encara s'estan realitzant actualment.

Les expectatives inicials de l'estudi dels processos se centraven principalment en els fragments en estil directe i la seva relació amb el registre col·loquial, i fins i tot amb el nivell oral; tanmateix, a partir de l'anàlisi d'aquests textos, podem comprovar que el seu interès no rau solament en les declaracions en primera persona i que, a més, també depassa l'aspecte estrictament col·loquial (així, alguns autors han centrat bona part de la seva recerca en altres camps, com el dialectal en el cas de M. Dolors Farreny i el sociolingüístic en el de Joan J. Ponsoda).

UN ASPECTE METODOLÒGIC: L'ESTUDI DE LES CORRECCIONS

En el treball present, però, volem centrar-nos en un aspecte metodològic de l'estudi dels processos, que, si bé té una relació directa amb la recerca lingüística, hem de situar en l'àmbit filològic: les correccions dels manuscrits processals.

En el camp de la literatura medieval, l'estudi dels canvis i variants entre diversos manuscrits –i, posteriorment, edicions– d'una mateixa obra és molt important i es troba molt desenvolupat, encara que l'objectiu d'aquest àmbit d'estudi no és el valor lingüístic d'aquests canvis,² sinó que generalment cerca refer l'*stemma* de l'obra (és a dir, la filiació o relació cronològica dels diversos manuscrits).

Contràriament, aquest és un aspecte que habitualment no recullen els treballs sobre textos no literaris –i més concretament sobre processos–, i que, tanmateix, creiem que, en alguns casos, pot donar una informació molt valuosa. I diem «en alguns casos» perquè dependrà de cada text: de les seves característiques internes (no tots tindran correccions que siguin igual de significatives) i, sobretot, del grau de conservació; en aquest sentit, hem de tenir ben present que aquest és un fet especialment problemàtic en uns documents que eren, en realitat, esborranys de treball i que es conservaven en plecs solts o mal relligats perquè no tenien l'objectiu de perdurar en el temps –i que, per tant, no podem relacionar amb els valuosos còdexs literaris.

TIPOLOGIA DE LES CORRECCIONS EN EL GÈNERE PROCESSAL

La manca de tradició d'estudi de les variants en els textos no literaris és un fet, però, fàcil d'entendre, ja que generalment aquest tipus de documents són únics i no presenten, per tant, variants: en l'àmbit literari podem trobar diverses versions d'un mateix text, mentre que pel que fa a una carta, un document comercial, etc. és un fet excepcional. En aquest sentit, i d'acord amb el seu sistema de confecció, tenen molta importància

(2) Llevat d'algun cas espars com el treball de B. Schmid (1988) sobre *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523)*, que tracta d'un text literari, però des d'una perspectiva lingüística.

les correccions dels processos criminals. En aquests documents podem diferenciar des d'un punt de vista material tres tipus de correccions:

- a) Mots o fragments ratllats.
- b) Mots o fragments afegits.
- c) Mots o fragments afegits que substitueixen altres paraules o expressions ratllades.

En el primer cas, normalment serà difícil de saber quin és el criteri aplicat per fer la supressió i, per tant, si al darrere hi ha una correcció amb un valor lingüístic.

En el segon cas, generalment es tracta de mots i fragments que els escriptors havien oblidat de copiar en els plecs de l'enquesta –el que avui anomenem sumari– quan havien passat a paper les tauletes de cera –que era on copiaven directament les declaracions dels testimonis en el moment que es realitzaven davant del jutge– o corresponen a la compleció dels testimoniatges feta a partir de la versió d'altres escriptors (sovint no hi havia un únic escriptor prenent les declaracions i el que un copiava en l'enquesta, un altre ho comprovava i, si feia falta, ho completava).

El tercer cas és el que ens pot aportar informació lingüística significativa i el que ens situa més a prop de tenir variants d'un mateix text processal: en aquests casos els escriptors ratllen un mot o un fragment i el substitueixen per un altre, és a dir, que si podem llegir la forma ratllada –cosa que sovint es pot fer–, tenim la solució rebutjada i la forma corregida. Hem de dir, però, que en molts casos aquestes esmenes no tenen un valor correctiu des del punt de vista lingüístic: acostumen a correspondre a precisions i matisacions textuals (els escriptors fan que el text sigui més fàcil de comprendre canviant un fragment que no s'entenia bé per una redacció més diàfana i, en molts casos, substitueixen un pronom o alguna forma que pot ser ambigua per un mot o una expressió unívoca, ja que pel caràcter d'aquests documents, que era el text que el jutge llegia a fi de dictar sentència, es provava d'evitar les ambigüitats), com podem comprovar en l'exemple següent:³

«E <aquella> la dita esclava dix a aquest testis [...]» (3v 4)⁴

On l'escriptor inicialment havia escrit *aquella* i després substitueix el pronom per un sintagma que ens especifica qui era *aquella*, *la dita esclava*, sense que d'aquesta manera hi pugui haver errades d'interpretació.

A més d'aquests tipus de correccions, en alguns processos criminals també podem trobar-hi conservades les còpies de cèdules i cartes, i els seus originals: és un dels pocs casos en què tindrem un text no literari i la seva còpia; ací també hi haurà unes variacions textuals que, més enllà d'errades de còpia, ens situaran davant de l'existència d'un criteri correctiu, és a dir, d'un model de llengua fixat.

Així, doncs, podrem diferenciar dos tipus de variacions i correccions interessants dins el gènere processal: els mots o fragments afegits que substitueixen paraules o expressions ratllades i les cartes i cèdules de les quals conservem la còpia i l'original.

(3) Els <> indiquen el text ratllat en l'original, mentre que amb la cursiva marquem el text afegit interlineat també a l'original.

(4) Els exemples processals que citem en el treball present provenen del procés criminal contra Antònia Marquès que va tenir lloc a Barcelona entre els anys 1374 i 1377, que es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (secció Cancelleria Reial, sèrie Processos, lligall 123, núm. 1) i que hem editat a *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV* (Rabella 1998). En la citació fem com a referència la paginació del manuscrit.

VALORACIÓ LINGÜÍSTICA DE LES CORRECCIONS I VARIANTS EN EL GÈNERE PROCESSAL

Els dos casos anteriors de correccions i variants en els processos ens permeten obtenir una informació que pot ser molt valuosa lingüísticament i que podem relacionar amb l'esquema de textos correctius que han tingut una importància cabdal des del punt de vista de la lingüística històrica, com l'*Appendix Probi* pel que fa al llatí vulgar, o les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* pel que fa al català del final del segle xv, en els quals documentem alhora les formes que es devien emprar en la llengua parlada –les rebutjades– i també les solucions que des del punt de vista del model de llengua formal, és a dir, del codi escrit, es consideraven correctes; així en les *Regles* trobem un mot que és considerat incorrecte i al costat, el que és correcte, com per exemple:

- regla 5 *Pera per Pere* (és a dir, cal «evitar de *dir/escriure* Pera per Pere»)

regla 26 *gavinet per ganivet* (cal «evitar de *dir/escriure* gavinet per ganivet»)

regla 59 *Toni per Antoni* (cal «evitar de *dir/escriure* Toni per Antoni»)

Aquest mateix esquema, el podríem aplicar a algunes de les correccions i variants del gènere processal, tal com exemplificarem amb uns quants casos d'un procés criminal del final del segle xiv.⁵

Encara que moltes de les correccions que trobem en la documentació processal corresponen segurament a errades de còpia –i algunes a esmenes dels testimonis–, no és menys cert que força vegades han de reflectir esmenes que han fet els escriptors a partir del model lingüístic vigent en aquell moment: creiem que no ens ha de fer por qualificar-les com a correccions *gramaticals* –malgrat que la codificació, com a tal, de les llengües vulgars no comenci en realitat fins al final del segle xv i durant el segle xvi– perquè no se centren en el contingut de les declaracions, sinó que fan referència a les solucions lingüístiques emprades pels escriptors i sovint afecten no solament aspectes (orto)gràfics sinó també morfològics, sintàctics o lèxics.

Exemples de correccions i variants:

a) «plàcia a Déu fort sobra sia qui-m prenga anans que vós vos <voleu> *vullats* desexir de mi.» (7v 18-20)

Malgrat que el canvi de la desinença de segona persona del plural⁶ *-ts>-u* es devia acomplir en la llengua oral durant el primer quart del segle xiii,⁷ la llengua escrita va mantenir sistemàticament la grafia *-ts* durant el segle xiv i, parcialment, durant el xv: la desinença *-u* no va aparèixer de manera escadussera en la documentació fins al final del segle xiv⁸ i, de manera general, fins al segle xv.⁹ Ací, mercès a una correcció, podem contribuir a confirmar la valoració negativa de la solució moderna, que era considerada un vulgarisme,¹⁰ per la qual cosa ben poques vegades la trobem documentada durant el

(5) Vegeu nota 4.

(6) Sobre l'evolució del grup *t's* fins al resultat [-w] vegeu els treballs de Coromines (1971: 268-270) i el més modern i sistemàtic de Gulsoy (1993: 123-168), «El desenvolupament de la semivocal *W* en català» (també tractat a «Noves dades sobre l'imperatiu de 2a persona plural» (Gulsoy 1993: 351-376)).

(7) Gulsoy (1993: 157, 159 i 353).

(8) Coromines (1971: 268) considera que els exemples que apareixen al *Llibre dels fets* (1343) corresponen a formes posteriors, fet que ha estat corroborat per Jordi Bruguera (1991, I: 81) en la seva edició d'aquesta crònica.

(9) Coromines (1971: 267); Gulsoy (1993: 156).

(10) Coromines (1971: 269); Gulsoy (1993: 353).

segle XIV (i aquestes, a més, sovint han estat qüestionades),¹¹ encara que, com ha apuntat J. Gulsoy (1993: 157), «la *w* de *T*'s devia ser ben corrent durant tot el segle XIV en el llenguatge parlat».

b) «ell testis féu anar la dita Marta esclava (...) *manto* <gramaya> que li liurà a casa del dit miccr P. Moncr» (3r 21-22)

Aquest és un cas interessant en què és difícil de determinar el criteri correctiu que ha provocat la substitució del substantiu *gramalla* per *manto*. Encara que existeix la possibilitat que sigui una restitució de la forma pronunciada pel testimoni –que hauria alterat l'escrivà que va fer la còpia inicial de la declaració–, el més probable és que sigui una correcció que hàgim d'atribuir a l'escrivà. Els motius d'aquesta correcció, però, no són clars i creiem que el criteri correctiu pot ser o bé lèxic o bé fonètic:

i) En el primer supòsit s'hauria rebutjat el substantiu *gramalla* (grafiat «gramaya») perquè no es consideraria adequat per a la llengua escrita d'aquell període i s'hauria substituït per un mot preferible, en aquest cas *manto*. Malgrat que la documentació no sembla confirmar aquesta possibilitat –ja que *gramalla* és d'ús general durant l'edat mitjana–, sembla possible que aquest terme comencés a considerar-se arcaic i fos substituït per un substantiu més «modern» com *manto*¹² –sobretot si tenim en compte la possible filiació italiana del mot i el període en el qual trobem la correcció, és a dir, si el relacionem amb la influència de l'humanisme en la Cancelleria al final del segle XIV–, que és un mot que trobem documentat per primera vegada al 1325 i que apareix força vegades en els textos del final del període medieval¹³ (el fet que en la «traducció valenciana» del *Blanquerna* feta per Bonllavi trobem la substitució de *mantell* per *manto*¹⁴ també podria ajudar a confirmar aquesta hipòtesi).

ii) En el segon supòsit, *gramalla* hauria estat bandejat per motius fonètics si la grafia *gramaya* reflectís una pronúncia ioditzant (de la mateixa manera que a les *Regles d'esquivar vocables* (Badia 1950: 148) veiem rebutjada la forma *senaià* a la regla 211 [*CENACIU>*senalla*]); tanmateix sembla difícil que aquest mot tingués una realització [j] perquè apareix amb la grafia *y* en documents de zones on no s'ha donat la iodització (i on creiem que la grafia *y* reflectiria una pronúncia lateral palatal [λ], com no és estrany en la documentació medieval) i perquè el seu origen etimològic més probable és VESTIS GRAMATICA (DECat, IV, 608-609).

c) la cèdula original diu «en contrari» (45bis 5) i a la còpia llegim «en contra» (50r 20)

El criteri correctiu d'aquesta substitució deu ser el mateix que l'actual, ja que l'expressió *en contrari* es considera un calc de la castellana *en contrario*, mentre que la forma més genuïna catalana seria *en contra*, com podem comprovar, per exemple, en el *Diccionari castellà-català* (1985) s. v. *contrario*. En aquest mateix sentit al DECat (II, 890-891) solament trobem documentació medieval de la locució *en contra*, mentre que *en contrari* no hi apareix esmentada; en el DCVB, contràriament, es donen totes dues formes com a sinònimes i documenta *en contrari* l'any 1337, encara que sembla

(11) Coromines (1971: 268); Bruguera (1991, I: 81); Gulsoy (1993: 156-157).

(12) Pel que fa a l'origen d'ambdós mots, que podria ser un aspecte que influís en la tria, no és gaire clar: *gramalla* és, probablement, un mot genuí català –d'on hauria passat al castellà (DECat, IV, 608-609)–, mentre que *manto*, a banda d'hipòtesis mossaràbigues (DECat, V, 442), que no tenen en compte que, a més d'aparèixer a València (a Turmeda o Roís de Corella, per exemple) i a les Illes, també era ben viva en italià i la trobem en Bernat Metge, sembla que podria provenir de l'italià (Maranges 1991: 20); aquest fet, si es pogués confirmar, podria explicar el criteri correctiu, ja que els escrivans de la Cancelleria preferirien una solució més culta i innovadora a la popular. Malgrat que Schmid (1988: 153) situa *manto* en la llista de castellanismes sense donar-ne cap més explicació, probablement es deu tractar d'un mot de provenença italiana –es troba, per exemple, ben documentat al català oriental al segle XIV–, que té com a origen el llatí tardà *mantus*, que és un derivat del llatí *mantellum*, que originàriament significava 'vel' i durant l'edat mitjana va prendre el sentit de 'mantell' (Garzanti 1965: s. v. *manto*).

(13) Maranges (1991: 20).

(14) Schmid (1988: 218). Bonllavi, però, també substitueix el terme *vestidura* per *gramalla* (Schmid 1988: 218).

més aviat un cas poc corrent (sí que documentem, per exemple, la locució «a contrari», que té un altre significat, tant al *Llibre dels fets* (Bruguera 1991, I: 50) com a Antoni Canals (Casanova 1988: 70), mentre que no hi apareix «en contra»).

d) la cèdula original diu «jutga» (58ter 4) i a la còpia llegim «jutge» (55v 9)

Aquesta correcció en la còpia d'una cèdula exemplifica l'existència de la neutralització de *a* i *e* àtones en el domini oriental al darrer quart del segle XIV. Aquest és un fet ben estudiat i conegut perquè des del final del segle XIII,¹⁵ i sobretot durant el XIV (i en els segles posteriors), la documentació del domini oriental presenta alternances de les grafies *a* i *e* per a representar aquest so. Ací podem remarcar que aquest cas reproduïx –més d'un segle abans– la mateixa correcció que trobem diverses vegades en les *Regles d'esquivar vocables* (que volen continuar el model de llengua escrita culta que havia estat vigent durant l'edat mitjana), com, per exemple, en les regles 4 i 5: «és primerament evitar de mettre a per e, ni fer lo contrari com dir: Pera per Pere». Fet que també és remarcable perquè, com en força altres casos d'aquest mateix procés, aquesta situació es dona en posició final, mentre que els exemples més nombrosos anteriors al segle XV corresponen a alternances en posició pretònica, on la neutralització creiem que es va donar abans.¹⁶

UN MODEL DE LLENGUA FORMAL

Aquest tipus de correccions, que anomenaríem gramaticals, s'ha de relacionar amb l'existència d'un criteri correctiu molt fixat i, per tant, amb l'existència d'un model de llengua de la Cancelleria molt ben definit: és a dir, amb unes directrius concretes sobre la manera d'escriure per part dels escriptors de la Cancelleria Reial i no amb uns criteris més o menys vagues o generals.

El caràcter unitari de la llengua emprada en la documentació de la Cancelleria –i extensivament en tota la producció culta medieval catalana– és una idea que s'ha anat repetint i que, almenys des del punt de vista lingüístic, possiblement ha estat més assenyalat que estudiat: en els manuals d'història de la llengua i en els treballs que parlen del català medieval sempre es fa referència a la gran unitat de la llengua catalana medieval i, encara més, de la llengua escrita d'aquell període. En aquest sentit, l'existència d'un model lingüístic molt cohesionat a partir de la tasca de la Cancelleria Reial ha estat una premissa –gairebé un article de fe– que tothom ha compartit i ha ajudat a difondre, però que, malgrat la seva importància –tant per la quantitat de producció com per la repercussió que va tenir sobre els escriptors medievals i, en general, sobre la producció escrita catalana– no ha estat estudiat amb tanta profunditat com d'altres aspectes de la llengua antiga: els treballs sobre la llengua de la Cancelleria no són gaire nombrosos i encara menys els que en fan un estudi detallat de conjunt,¹⁷ de manera que fins a cert

(15) Gulsoy (1993: 51).

(16) Coromines (1971: 295); Miralles (1984, I: 117); Bruguera (1991, I: 50-51); etc.

(17) Com a treballs més destacats sobre la llengua de la Cancelleria cal citar: Fabra (1926: 1-30); Olivari (1936: 631-653); Rubió i Balaguer (1947: 88-98) i (1955: 347-364); Martí de Riquer (1964, III: 9-29) i (1978: 7-19); Badia (1967: 41-54); Sanchis Guarnier (1980: 162-165); Nadal i Prats (1982: 449-461); i Izquierdo (1990: 57-76).

punt podem dir que aquesta unitat de la llengua cancelleresca és un aspecte sobre el qual hi ha un acord global, però que encara resta pendent d'un treball monogràfic ampli.¹⁸

CONCLUSIONS

La progressiva aparició de treballs que estudien el gènere processal confirma la importància que té aquesta documentació per al coneixement de la llengua antiga, sobretot pel que fa a aspectes desconeguts dels registres menys formals mercès a les declaracions directes que hi apareixen; tanmateix, creiem que encara no estan exhaurides les possibilitats que ofereix l'estudi dels processos antics, principalment els medievals: així, l'anàlisi de les correccions que hi trobem és un aspecte important que ens pot ajudar no ja a confirmar l'existència d'un model de llengua formal ben fixat per part de la Cancelleria –fet sobre el qual hi ha acord, però que caldria estudiar més–, sinó a documentar algunes de les característiques d'aquest model i, al mateix temps i de manera contraposada, a recollir característiques de la llengua més propera a l'oralitat i la col·loquialitat, de la mateixa manera que ho ha permès un text com les *Regles d'esquivar vocables*.

D'aquesta manera cal insistir en la transcendència de la tasca d'edició d'aquests textos, una tasca que, com ja hem dit, és molt difícil per les característiques d'aquests documents, però que és del tot necessària a fi de poder aprofitar al màxim la informació que hi apareix, part de la qual perdriem si no hi ha un esforç inicial, sovint poc valorat, en la transcripció i l'edició. Probablement no trobarem cap altre text de caràcter correctiu com les *Regles d'esquivar vocables*, però en els arxius resta molta documentació processal inèdita que encara ens pot donar informació sobre aspectes poc coneguts de la llengua antiga.

JOAN ANTON RABELLA
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BADIA, A. M. (1967) «Calcs lingüístics en les lletres reials escrites per Johan de Coloma, secretari de Ferran el Catòlic de 1483 a 1510» dins *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, II, Barcelona, pp. 41-54.
- (1950) «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols» I, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIII, Barcelona, pp. 137-152.
- (1951) «Regles per [sic] esquivar vocables o mots grossers o pagesívols» II, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIV, Barcelona, pp. 83-116.

(18) Com ja va assenyalar M. de Riquer (1964, II: 10).

- BADIA, A. M. (1952) «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols» III, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXV, Barcelona, pp. 145-163.
- BRUGUERA, J. (1991) *Llibre dels fets del rei en Jaume*, 2 vol., Barcelona, Ed. Barcino.
- CASANOVA, E. (1988) *El lèxic d'Antoni Canals*, València/Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Institut de Filologia Valenciana.
- COROMINES, J. (1971) *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- DCVB (1988): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol., Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- DECat: COROMINES, J. (1980-1991) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vol., Barcelona, Curial.
- Diccionari català-castellà* (1985), Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- FABRA, P. (1926) «La coordinació i la subordinació en els documents de la cancelleria catalana durant el segle XIV» dins *Memòries de la Secció Filològica I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 1-30.
- FARRENY, M. D. (1986) *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs/Diputació Provincial de Lleida.
- GARZANTI (1965): *Dizionario Garzanti della lingua italiana*, Milà.
- GULSOY, J. (1993) *Estudis de Gramàtica Històrica*, València/Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Institut Universitari de Filologia Valenciana.
- IZQUIERDO, J. (1990) «El concepte de "prosa de la cancelleria": importància i contingut a través de la historiografia lingüística» dins *Estudis de llengua i literatura catalanes*, XX. *Miscel·lània Joan Bastardas 3*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 57-76.
- MARANGES, I. (1991) *La indumentària civil catalana. Segles XIII-XIV*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- MARTÍ, J. (1989) «Producció escrita i producció oral», *Caplletra* 6, pp. 21-35.
- MIRALLES, J. (1980) «Sobre l'ús lingüístic en les viles medievals mallorquines. Els llibres de cort reial» dins *Actes del Vè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 535-569.
- (1984) *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV (1357-60)*, 2 vol., Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- MONTOYA, B. (1989) «Un repte per a la lingüística històrica: copsar la llengua parlada del passat», *Caplletra* 6, pp. 71-88.
- NADAL, J. M. i M. PRATS (1982) *Història de la llengua catalana. I. Dels inicis fins al segle XV*, Barcelona, Ed. 62, pp. 449-461.
- OLIVAR, M. (1936): «Notes entorn de la influència de l'«Ars dictandi» sobre la prosa catalana de la Cancilleria a finals del segle XIV. El Ms. Y-129-7 de la Biblioteca colombina» dins *Homenatge a Rubió i Lluch*, III, Barcelona, pp. 631-653.

- PAR, A. (1923) *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*, Halle, Saale.
- PONSODA, J. J. (1996) *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Alcoi, Marfil.
- RABELLA, J. A. (1998) *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Institut d'Estudis Catalans.
- RIERA I SANS, J. (1982) *El cavaller i l'alcajota*, Barcelona, Club Editor.
- RIQUER, M. de (1964) «Prosa parlamentària i cancelleresca» dins *Història de la literatura catalana*, III, Barcelona, Ariel, pp. 9-29.
- (1978): «Evolució estilística de la prosa catalana medieval», *Miscellanea Barchinonensia*, XXV, pp. 7-19.
- RUBIÓ I BALAGUER, J. (1947) «Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya», *Bulletin of Spanish Studies*, XXIV, pp. 88-98.
- (1955) «Influència de la sintaxi llatina en la cancelleria catalana del segle XIV» dins *VII Congrés Internacional de Lingüística Romànica*, Barcelona, pp. 357-364.
- SANCHIS GUARNER, M. (1980) «La llengua de la Cancelleria Reial, factor de coherència» dins *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Barcelona, Salvat, pp. 162-165.
- SCHMID, B. (1988) *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TERRADO, X. (1986) «Registres lingüístics i llenguatge notarial», *Revista de Llengua i Dret* 7 (juny), Barcelona, Generalitat de Catalunya, pp. 35-49.
- VENY, J. (1985) *Introducció a la dialectologia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- VILA, N. (1987) «Importància dels documents jurídic-processals en l'estudi lingüístic», *Revista de Llengua i Dret* 10 (desembre), Barcelona, Generalitat de Catalunya, pp. 69-74.

